

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РІВЕНЬ
ТРИВОЖНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0122
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта»
Д. О. Мірошніков

Керівник: доцент кафедри дошкільної та початкової
освіти, к. пед. н., доц. _____ Г. З. Скірко

Рецензент: професор кафедри дошкільної та початкової
освіти, д. пед. н., проф. _____ Л. О. Сущенко

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 012 «Дошкільна освіта»
Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
« ___ » _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ**

Мірошнікову Дмитру Олександровичу

- 1. Тема роботи:** «Вплив стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку»
керівник роботи Скірко Ганна Захарівна, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н.
затверджені наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 року № 1505-с
- 2. Строк подання студентом роботи:** 28.11.2023 р.
- 3. Вихідні дані до роботи:** психолого-педагогічна література.
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки:** визначити зміст сімейного виховання на основі теоретичного аналізу наукової літератури; охарактеризувати стилі сімейного виховання; окреслити сутність тривожності, як психологічного феномену; встановити основні чинники тривожності; розробити методичні рекомендації для батьків щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** 4 таблиці.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Скірко Г. З.	05.01.23 р.	05.01.23 р.
Розділ 1	Скірко Г. З.	07.04.23 р.	07.04.23 р.
Розділ 2	Скірко Г. З.	01.07.23 р.	01.07.23 р.
Висновки	Скірко Г. З.	10.09.23 р.	10.09.23 р.
Додатки	Скірко Г. З.	02.11.23 р.	02.11.23 р.

7. Дата видачі завдання: 26.12.2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Зміст та систематизація матеріалу	січень-березень 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2023 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2023 р.	Виконано
6	Оформлення додактів	листопад 2023 р.	Виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад 2023 р.	Виконано
8	Захист	грудень 2023 р.	Виконано

Студент _____ Д. О. Мірошніков
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Г. З. Скірко
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль

Нормоконтролер _____ Т. В. Турбар
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 45 сторінок, 4 таблиці, 44 джерела, 5 додатків.

Об'єкт дослідження – стилі сімейного виховання.

Предмет дослідження – вплив стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити вплив стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку; розробити методичні рекомендації для батьків щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку.

Методи дослідження: теоретичні – теоретико-методологічний аналіз сучасних наукових джерел, порівняння, узагальнення, систематизація та класифікація наявних даних досліджень; емпіричні – тестування; статистичні: методи математичної обробки даних емпіричного дослідження з їх узагальненням та інтерпретацією.

Теоретичне значення дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку полягає у розширенні розуміння взаємозв'язку між психосоціальним середовищем, в якому виховуються діти, і їхнім емоційним станом. Дані дослідження сприяють уточненню та конкретизації понять сімейного виховання та тривожності в контексті дошкільного віку, а також визначенню конкретних стилів сімейного виховання, що можуть впливати на психічне благополуччя дітей.

Практичне значення дослідження полягає в можливості розробки ефективних програм психологічної підтримки для сімей та педагогічних стратегій в дошкільних установах, спрямованих на зниження рівня тривожності дітей через оптимізацію стилів сімейного виховання.

Галузь використання: сфери освіти та розвитку дітей; організації в галузі охорони здоров'я.

ВИХОВАННЯ, СТИЛІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ, ТРИВОЖНІСТЬ, ДОШКІЛЬНИЙ ВІК, СІМ'Я

SUMMARY

Miroshnikov D. O. The Influence of the Family Upbringing Style on the Anxiety Level of Preschool Childrenю.

The qualifying work consists of Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References (44 items, 3 of foreign origin), 5 appendices. The qualifying work volume is 45 pages long. There are 4 tables.

Taking into account the current Law of Ukraine “On Education”, which states that family upbringing is the primary basis for the development of a child as a personality and the data of modern studies of psychological conditions among children in Ukraine, according to which anxiety and fears are the most common phenomena, we can assert that the family context, the style of parent-child interaction, and family upbringing strategies have a significant impact on the emotional state and anxiety level of preschool children, which determines the relevance of our study.

The research object: family upbringing styles.

The research subject: the influence of family upbringing style on the level of anxiety of preschool children.

The research goal: is to theoretically substantiate and empirically investigate the influence of family upbringing style on the level of anxiety of preschool children; to develop methodological recommendations for parents on optimal methods of family upbringing aimed at reducing anxiety and maintaining the mental well-being of preschool children.

The research task:

- 1) to define the content of family education based on theoretical analysis of scientific literature;
- 2) to characterize the styles of family education;
- 3) to define the essence of anxiety as a psychological phenomenon;
- 4) to identify the main factors of anxiety;
- 5) to develop methodological recommendations for parents on optimal

methods of family education aimed at reducing anxiety and maintaining the mental well-being of preschool children.

Chapter 1: “Theoretical basis of studying the influence of family parenting style on the level of anxiety of preschool children”, based on the theoretical analysis of the psychological and pedagogical paradigm, the essence of family upbringing is revealed, the content of the concept of anxiety is defined, and the main approaches to the classification of family upbringing styles are outlined.

Chapter 2: “Empirical study of the influence of family upbringing style on the level of anxiety of preschool children” substantiates the methodological basis of the study, presents the analysis and interpretation of the results obtained in the empirical study.

Areas of application: education and child development; healthcare organizations.

Keywords: parenting, family parenting styles, anxiety, preschool age, family.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні основи дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку.....	13
1.1. Теоретичні засади сімейного виховання: підходи до трактування.....	13
1.2. Стили сімейного виховання у психолого-педагогічній парадигмі.....	19
1.3. Аналіз поняття «тривожності» та джерел її виникнення.....	28
1.4. Класифікації та форми тривожності.....	31
Розділ 2. Емпіричне дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку.....	36
2.1. Методологічна основа дослідження.....	36
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження.....	39
2.3. Методичні рекомендації для батьків щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку.....	42
Висновки.....	48
Список використаних джерел.....	52
Додатки.....	57

ВСТУП

Дитина – це найбільший скарб і найцінніший дарунок, який може отримати будь-яка родина. Вона приходить в світ без знань і досвіду, але з найбільшим потенціалом для навчання та розвитку. Формування дитини починається в самому ранньому віці і найбільшу роль в цьому процесі відіграє сім'я.

Сім'я – це перше середовище, в якому дитина вчиться розуміти світ, розвивати соціальні навички і формувати своє особисте ставлення до життя. Від стосунків батьків, виховання, підтримки і розуміння, яке надається дитині в родині, залежить не тільки її фізичне, а й психологічне та емоційне здоров'я.

За даними американських дослідників, внесок сім'ї, як соціального інституту, на розвиток особистості, становить 88% [24].

В чинному Законі України «Про освіту», в статті 55 зазначається, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості [14].

У Постанові про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») встановлено, що на етапі раннього родинного виховання батьки, як перші педагоги, покликані створити умови для повноцінного фізичного та психологічного становлення особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформуванню активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу [31].

Значну роль у процесі формування дитини і її майбутнього розвитку відіграє стиль сімейного виховання. Від того, як батьки взаємодіють зі своєю дитиною, від їхнього підходу і методів виховання залежить, яка особистість виросте з цієї дитини.

Стиль сімейного виховання – це система переконань, підходів, методів і практик, які батьки використовують для виховання своєї дитини. Цей стиль визначає, як батьки взаємодіють з дитиною, як вони вирішують конфлікти, яким чином сприяють розвитку її навичок, цінностей і особистості загалом.

Все це має значний вплив на формування дітей дошкільного віку, оскільки

це той період, коли діти найбільше вражаються і вбирають з оточуючого світу.

За даними сучасних досліджень психологічних станів серед дітей України, тривожність та страхи є найбільш розповсюдженими явищами. Спостерігається стійка тенденція до зростання кількості дітей з тривожними проявами, про що свідчать наступні дані: кількість дошкільників зі стійкою тривогою в 1983 році становила від 16%, в той час коли дані показники в 2015 році становлять від 72% [20].

Це зумовлює припущення щодо того, що стиль сімейного виховання має вирішальний вплив на емоційну сферу дитини і може визначити її емоційний розвиток, саморегуляцію та загальне емоційне благополуччя, адже батьки грають ключову роль у навчанні дітей виражати та керувати своїми емоціями. Діти вчаться, як реагувати на стрес, розвивають навички саморегуляції та виразу своїх почуттів. Сімейний стиль може бути сприятливим або несприятливим для цього процесу.

Зазначені нами аспекти відкривають значущість та актуальність дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку. Враховуючи, що саме на етапі раннього виховання встановлюються основні психологічні та емоційні основи особистості, важливо розуміти, як взаємодія з батьками та стиль сімейного виховання можуть впливати на тривожність дитини.

Беручи до уваги той факт, що діти дошкільного віку не завжди можуть висловлювати свої почуття і емоції словами, вивчення рівня тривожності стає важливим інструментом для оцінки їхнього психічного стану.

В контексті нашого дослідження вивчення стилю сімейного виховання має на меті зрозуміти, як саме родинна динаміка та спілкування, які визначаються стилем сімейного виховання, впливають на розвиток тривожності дітей дошкільного віку.

Дослідження в цій області може надати важливі висновки щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку, а

також, допомогти виявляти можливості для психологічної та педагогічної підтримки сімей та розробки інтервенційних програм для зменшення рівня тривожності дітей дошкільного віку.

Неоціненний внесок у розуміння сутності сімейного виховання здійснили Е. Берн, М. Вебер, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, В. Франкл, та інші наукові діячі. Такі вчені як Д. Віннікот, Е. Еріксон, К. Роджерс, вивчали вплив різних аспектів батьківського виховання на становлення особистості дитини. Г. Салліван, В. Юстицький та інші досліджували проблему тривожності у дітей різного віку та вплив сімейних відносин на емоційну сферу особистості.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити вплив стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку; розробити методичні рекомендації для батьків щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку.

Досягнення мети конкретизується вирішенням наступних наукових завдань:

1. Визначити зміст сімейного виховання на основі теоретичного аналізу наукової літератури.
2. Охарактеризувати стилі сімейного виховання.
3. Окреслити сутність тривожності, як психологічного феномену.
4. Встановити основні чинники тривожності.
5. Розробити методичні рекомендації для батьків щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – стилі сімейного виховання.

Предмет дослідження – вплив стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку.

Методи дослідження. Теоретичні: теоретико-методологічний аналіз сучасних наукових джерел, порівняння, узагальнення, систематизація та

класифікація наявних даних досліджень; емпіричні: тестування; статистичні: методи математичної обробки даних емпіричного дослідження з їх узагальненням та інтерпретацією.

Наукова новизна полягає в тому, що було конкретизовано та визначено сутність понять «сімейне виховання» та «тривожність»; визначено стилі сімейного виховання дітей дошкільного віку у психолого-педагогічній парадигмі; продемонстровано результати емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку; розроблено та надано рекомендації для батьків щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку.

Практичне значення відображається в наступних аспектах: по-перше, отримані нами результати дослідження дозволяють розробити ефективні педагогічні стратегії, визначаючи конкретні аспекти виховання, що впливають на тривожність дітей. Це може служити основою для рекомендацій батькам та вихователям з метою зменшення тривожності дітей. По-друге, результати дослідження можуть бути використані для розробки програм та інтервенцій, спрямованих на підтримку сімей та створення сприятливого середовища для розвитку дітей. По-третє, розуміння впливу різних стилів сімейного виховання допомагає батькам свідомо вибирати підходи, сприяючи здоровому емоційному розвитку дітей та запобігаючи тривожності. Нарешті, ці результати можуть служити основою для психологічної підготовки вчителів та вихователів, щоб вони були більш чутливими до індивідуальних потреб та емоційних особливостей дітей, пов'язаних із стилем сімейного виховання.

Теоретичне значення дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку полягає у розширенні розуміння взаємозв'язку між психосоціальним середовищем, в якому виховуються діти, і їхнім емоційним станом. Дані дослідження сприяють уточненню та конкретизації понять сімейного виховання та тривожності в контексті дошкільного віку, а також визначенню конкретних стилів сімейного виховання,

що можуть впливати на психічне благополуччя дітей.

Результати дослідження можуть бути використані психологами, педагогами, соціальними працівниками та медичними спеціалістами для індивідуальної консультації батьків, розробки освітніх програм та коригування соціальних інтервенцій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Теоретичні засади сімейного виховання: підходи до трактування

Родина виступає першим джерелом впливу на дитину. Ж. Руссо писав, що кожен наступний вихователь значно слабше впливає на дитину, ніж попередній [26, с. 94].

Саме батьки, або ті, хто виконують їх роль, становлять перше суспільне середовище дитини. Дитячо-батьківські відносини є глибоко індивідуальними та неповторними [10].

Сім'я є першим та найважливішим інститутом формування особистісного фундаменту в період дошкільного дитинства [10, с. 161].

П. Куліш називав родину першою школою виховання [10].

Дошкільний вік вирізняється особливо сильною залежністю від дорослих, і формування особистості в цьому віковому періоді значною мірою визначається взаєминами дитини з дорослими, із самою собою та соціумом [30].

Дошкільний вік є сенситивним для становлення емоційної сфери. У цей час емоції розвиваються інтенсивними темпами і залежать, насамперед, від умов сімейного виховання [8, с. 149].

Ефективність емоційного розвитку у дітей дошкільного віку залежить від того, наскільки враховуються їхні емоційні якості та забезпечується спрямованість на формування позитивних емоційних тенденцій у поведінці. Недосконалість вихованої тактики може призвести до появи низки проблем в емоційному розвитку дитини. Серед них домінують труднощі емоційної адаптації, гіперактивність, агресивність, забіякуватість, емоційна збудливість, імпульсивність, дитяча істерія, підвищена тривожність [8, с. 151].

Сімейне виховання є важливою складовою соціалізації особистості, яка визначає майбутнє суспільство. У сучасному світі існують різні підходи до трактування сутності сімейного виховання, які базуються на різних теоретичних концепціях і підставах.

Сімейне виховання сприяє формуванню цінностей, норм та переконань, які визначають поведінку та інтеракції особистості у суспільстві. Однак різні культурні, історичні та соціальні контексти ведуть до того, що існують різні погляди на те, як саме повинно здійснюватися сімейне виховання.

Відзначення і аналіз різних підходів до сімейного виховання є необхідним для збагачення нашого розуміння цього явища. Враховуючи цю різноманітність підходів, можна краще зрозуміти, як сімейне виховання впливає на розвиток особистості, її емоційний стан, соціальні навички та загальний добробут.

Вивчення доробок В. Антоновича, Б. Грінченко, П. Куліша, І. Нечуй-Левицького та інших громадівців засвідчило про те, що вони були серед перших, хто в історії розвитку української педагогічної думки, розглядали важливі аспекти значущості та актуальності сімейного виховання, окремо акцентувавши увагу на ролі матері, батька та всієї родини у процесі формування особистості дітей та молоді [37].

Починаючи з 60-х років XIX століття, громадські діячі, письменники та педагоги, через публікації у виданнях та часописах, намагалися всебічно і всеосяжно обґрунтувати та пояснити виховний вплив родини на формування у дітей звичок, мотивів, прагнень, рис характеру, емоцій тощо [37].

Вагомого внеску у розгляд сутності сімейного виховання здійснили філософи, соціологи, психологи, педагоги, соціальні педагоги та інші науковці.

Так, Т. Алексеєнко пропонує під сімейним вихованням розглядати активну особистісно-перетворювальну взаємодію батьків або осіб, що їх заміщають (близьких родичів, опікунів, усиновителів, прийомних батьків, батьків-вихователів), інших членів сім'ї та дітей, а також між дітьми у процесі їх співбуття у сімейному середовищі, спілкування, господарської і дозвіллевої діяльності шляхом реалізації актуальних мотивів-потреб і соціальних очікувань,

духовного збагачення, утвердження і вироблення нових сімейних цінностей, набуття життєвої компетентності, виховного та соціального досвіду [1].

О. Замашкіна та М. Соляник стверджують, що сімейне виховання, у широкому контексті, – це одна з найбільш древніх споконвічних форм соціалізації і виховання дітей, яка органічно об'єднує об'єктивний вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків з дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості [15, с. 46].

У вузькому змісті слова, під сімейним вихованням, вчені розглядають взаємодію батьків з дітьми, яка ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості, любові, турботі, повазі і захищеності дитини і сприяє створенню сприятливих умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку і саморозвитку особистості дитини [15, с. 47].

М. Стельмахович та Є. Сявавко трактують сімейне виховання як цілеспрямований, організаційний процес формування особистості дитини під керівництвом батьків та близьких родичів, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та її підготовку до трудової й громадської діяльності [16, с. 6].

У міждисциплінарному словнику з педагогіки, надається інтерпретація сімейному вихованню як цілеспрямованій взаємодії старших членів сім'ї з молодшими, заснованій на любові та повазі особистої гідності та честі дітей, що передбачає їх психолого-педагогічну підтримку, захист і формування особистості дітей з урахуванням їх можливостей і відповідно до цінностей сім'ї та суспільства [23, с. 14].

В. Сухомлинський стверджував, що сім'я з існуючими в ній взаєминами між дітьми та батьками – перша школа інтелектуального, морального, естетичного та фізичного виховання. Батько і мати, старші брати та сестри, дідусь та бабуся є першими вихователями дітей у дошкільному віці і залишаються ними, коли їхні вихованці пішли до школи [23, с. 36].

Педагог зазначає, що вплив родини на особистість не має жодних часових кордонів, адже він має своє продовження протягом усього життя людини.

Водночас, В. Сухомлинський зауважує, що саме період раннього дитинства, коли роль і відповідальність сім'ї за майбутнє дитини є особливо великою і значущою, є вирішальним, адже він визначає подальшу долю особистості [23].

В. Сухомлинський зміст сімейного виховання вбачав у діяльності з розвитку розумових здібностей, моральності, працьовитості, громадянськості, здоров'я, вольових якостей та естетичних почуттів [23, с. 37].

Б. Ковбас і В. Костів під родинним вихованням розуміють цілеспрямований процес організації взаємодії дорослих і дітей у родині в їхній спільній творчій діяльності, яка стимулює розвиток і саморозвиток в останніх довершених різнобічних якостей через забезпечення необхідних умов для ефективного функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особистості в процесі включення її в систему різноманітних відносин спілкування й життєдіяльності [13, с. 16].

Відповідно до поглядів С. Гончаренко, сімейне виховання – це одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту [13, с. 15].

Вчений наголошує на тому, що метою сімейного виховання має бути підготовка дітей до життя в реальних соціокультурних умовах, забезпечення набуття ними знань, умінь та навичок, які будуть сприяти нормальному функціонуванню підростаючого покоління в родині [13].

Схожий погляд на сімейне виховання представлено в роботах А. Капської, яка зазначає, що це – одна з форм виховання в суспільстві, особливістю якої є неперервне поєднування цілеспрямованих педагогічних впливів батьків та інших дорослих із повсякденним впливом на них устрою життя сім'ї [13, с. 16].

При цьому, під вихованням розуміємо процес передачі і засвоєння новим поколінням досвіду, набутого старшим поколінням, з метою забезпечення подальшого розвитку суспільства; багатогранний процес постійного духовного збагачення й оновлення тих, кого виховують, і тих, хто виховує [13; 19; 17].

Сімейне виховання – це більшою чи меншою мірою усвідомлювані виховні впливи, які здійснюються батьками з метою формування у дитини певних

якостей і умінь; планомірне створення умов для відносно цілеспрямованого розвитку дитини у процесі її соціалізації, її створення як суб'єкта власного життя [13, с. 17].

Важливо зазначити, що відповідно до висновків вчених, батьки [13]:

- сприймаються як головна інстанція, вища влада, від якої залежить задоволення вагової частини потреб дитини;
- є джерелом життєвого досвіду, друзями та порадиниками у вирішенні складних життєвих труднощів;
- є осередком емоційного тепла і підтримки, без яких дитина здатна відчувати себе безпомічною та беззахисною;
- є зразком, прикладом для наслідування, втіленням кращих особистісних якостей, модель взаємостосунків з іншими людьми [13, с. 17].

О. Замашкіна наголошує на тому, що сімейне виховання має свою специфіку, яка полягає в наступних основних характеристиках, а саме [15]:

- виконує роль споконвічної – вихідної ланки в процесі виховання;
- сприяє нерозривному зв'язку між поколіннями, забезпечує єдність їх минулого, сучасності та майбутнього, а також морально-духовну єдність членів сім'ї, як рідних людей і представників суспільства;
- відображає неформальність, гнучкість процесу виховання в родині, що базується на позитивних сімейних традиціях, родоводі, звичках, звичаях, укладі життя тощо;
- здатне непомітно (мимоволі), але дуже ефективно формувати у дітей людські почуття до своїх батьків, інших членів родини та через них до всіх інших людей, свого народу, усього людства, що стає можливим завдяки унікальному механізму функціонування сімейних зв'язків;
- дає можливість родині, як сприятливому виховному колективу, виконувати роль організуючого «центру», що спрямовує на дітей усі виховні впливи, засоби та сили;
- володіє природною теплотою та сердечністю, які притаманні сімейному спілкуванню і відносинам, що є потужною основою для морально-

емоційного виховання дітей;

- має визначену стихійність і суб'єктивність батьків та інших членів родини стосовно дітей;
- відзначається унікальністю емоційного виховання в його емоційному вимірі;
- вирізняється наявністю постійних, тривалих та різноманітних виховних впливів по відношенню до дітей від рідних – людей різної статі, віку, професійних інтересів, життєвого досвіду, цінностей тощо;
- має можливість уважного, глибокого та систематичного практичного вивчення й урахування індивідуальності кожної дитини;
- володіє високим рівнем відкритості виховного процесу в сім'ї;
- може допомогти зменшити негативний вплив несприятливого середовища на повноцінний розвиток і виховання дитини [15].

Вчені зосереджують також увагу на дослідженні несприятливих рис характеру батьків, які можуть виступати причинами порушення дитячо-батьківських стосунків та емоційного стану в сім'ї, а саме [40]:

- гіперсоціальність – підвищена принциповість, перебільшення почуття обов'язку, труднощі компромісів;
- афективність – емоційна збудливість, яка фізично та емоційно виснажує особистість;
- синзетивність – підвищена емоційна чутливість, схильність хвилюватись та легко засмучуватись;
- тривожність – схильність до занепокоєння, частих відчуттів тривоги та страхів;
- егоцентричність – фіксація на власній точці зору, відсутність гнучкості суджень;
- домінантність та прагнення відігравати значиму, провідну роль у відносинах з оточуючими [40, с. 422].

Отже, сімейне виховання є комплексним процесом, спрямованим на формування особистості та соціальної адаптації дитини у суспільстві. Його

сутність полягає в передачі цінностей, норм, традицій, навичок та умінь від покоління до покоління, що допомагає дитині інтегруватися у соціальний простір.

Сімейне виховання визначається комплексом факторів, таких як соціокультурний контекст, релігійні переконання, економічні можливості, традиції та цінності, які формують педагогічний вплив на дитину.

Сімейне виховання відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини. Воно впливає на її моральний розвиток, соціальну компетентність, емоційний інтелект та когнітивні навички.

В процесі взаємодії з батьками та іншими членами сім'ї дитина засвоює соціальні норми, вчиться взаємодіяти з оточуючим світом, розвиває навички саморегуляції та відповідальності. Сімейне виховання має значний вплив на формування особистісних якостей, які є важливими у подальшому соціальному житті дитини.

У вивченні сімейного виховання існують різні теоретичні підходи. Педагогічний підхід акцентує увагу на методах та прийомах виховання, що допомагають формувати певні навички та знання у дитини. Соціологічний підхід розглядає вплив сімейних структур на соціальні процеси та динаміку в суспільстві. Психологічний підхід вивчає внутрішні психічні процеси дитини та їх взаємозв'язок із сімейним середовищем. Ці різні підходи доповнюють один одного, дозволяючи краще зрозуміти важливість сімейного виховання в розвитку особистості та її інтеграції у суспільство.

1.2. Стили сімейного виховання у психолого-педагогічній парадигмі

Поняття дитячо-батьківські відносини є досить широким і багатозначним, адже включає в себе батьківські установи та відповідні їм типи поведінки; батьківські позиції; типи батьківського ставлення; стилі виховання дітей та інше.

Традиційно дитячо-батьківські відносини розкриваються з трьох позицій:

з позиції батьків – розглядається тип виховання, батьківські установки та ставлення батьків до дітей; з позиції дітей – аналізуються види дитячої прихильності, сприймання дітьми ставлення членів сім'ї; з позиції взаємин дітей і батьків – вивчаються особливості спілкування та взаємодії між батьками та дітьми.

Вчені виділяють п'ять типів взаємодії в сім'ї, серед яких:

1. Гармонійна взаємодія, що характеризується взаємним прийняттям та погодженістю тактик дорослого та дитини, високою мотивацією спільної діяльності. Розподіл ролей є адекватним змісту діяльності. Дорослий орієнтований на задоволення потреб дитини у підтримці, допомогу у складних ситуаціях та на прийняття її ініціативи. При цьому батьківський контроль носить змістовний характер.

2. Конфліктний тип – характеризується неузгодженістю позицій дорослого й дитини у взаємодії з вираженою боротьбою за лідерство та низькою успішністю у співпраці. Дорослий має тенденцію переоцінювати можливості дитини, непослідовний у здійсненні керівництва за її діяльністю, не допомагає та не проявляє підтримки. Дитина при цьому проявляє протестуючі форми поведінки, ігнорує зауваження та ініціативу дорослого через бажання повної автономії.

3. Дистантний тип взаємодії характеризується емоційною холодністю та відстороненістю, низькою мотивацією спільної діяльності за досить високої ефективності. Дорослий проявляє маніпулятивну установку та схильність до превентивного надання допомоги. У ситуації неуспіху дорослий акцентує увагу на невдачах дитини, критикуючи її, при цьому проявляє певну байдужість до її успіхів. Дитина приймає керівну роль дорослого без боротьби за лідерство та не виявляє ніякої ініціативи.

4. Домінантна взаємодія «домінуючий дорослий – покійрна дитина», коли стосунки між дорослим та дитиною будуються за принципом влади та підпорядкування. Дорослий має авторитарну позицію та захоплює лідерство у відносинах. Він непослідовний та неконструктивний у здійсненні керівництва,

що безпосередньо приводить до невдачі у спільній діяльності. При цьому, дорослий орієнтується на індивідуальні особливості дитини та оцінює її позитивно.

5. Домінантна взаємодія «домінуюча дитина – потураючий дорослий». Домінуюча позиція дитини проявляється в егоцентризмі. Конфліктність у відносинах майже відсутня. Обидва учасники взаємодії схильні до позитивного оцінювання один одного, при цьому дорослий приймає позицію дитини, проявляє емпатію й підтримку, відзначається послідовністю у взаємодії, підтримує її ініціативу та орієнтується на її стани. Емоційні прояви дорослого є адекватними як в разі успіху дитини, так і невдачі. Дитина приймає допомогу дорослого, корегує свої дії, що в результаті призводить до високої ефективності.

Відзначається, що однією з найважливіших ознак сімейного виховання є його стиль – найбільш притаманні способи ставлення батьків до дитини, застосування певних засобів і прийомів педагогічного впливу, які виражаються в своєрідній манері словесного звернення і взаємодії [43].

Стиль сімейного виховання визначається способом, яким батьки взаємодіють із своїми дітьми, встановлюючи правила, норми та цінності в родині. Ці стилі можуть суттєво впливати на розвиток особистості дитини, її соціальну адаптацію та самосвідомість.

Стиль сімейного виховання – це спосіб взаємодії батьків та дітей, що характеризується застосуванням певних засобів і методів виховного впливу, виражається у особливій манері вербального та невербального спілкування, яка ґрунтується на родинно-емоційній близькості, любові, турботі, підтримці, повазі та захищеності дитини, сприяє створенню оптимальних умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку і саморозвитку особистості дитини [3, с. 95].

Стилі виховання – це відображення того, як батьки реагують на своїх дітей і висувають до них вимоги; це сукупність батьківських стереотипів, що впливають на дитину в усіх сферах її життєдіяльності [4].

Вибір стилю сімейного виховання, зумовлений об'єктивними та суб'єктивними факторами, а також генетичними особливостями батьків і

дитини, а саме:

- рівень освіти батьків;
- науково-педагогічна і психологічна література, яку читають батьки;
- традиції тих сімей, у які виховувались власне батьки;
- типи темпераменту батьків, їх сумісність [22].

К. Седих зазначає, що стиль виховання формується в залежності від типу батьківської любові. Вчена перераховує наступні типи батьківської любові: дієва любов, відсторонена любов, дієвий жаль, любов – поблажливе відсторонення, відкидання, презирство, переслідування, відмова [3, с. 98].

Узагальнюючи наявні першоджерела та наукові роботи, можна зазначити, що стилі батьківського виховання, як одна з найфундаментальніших детермінант психологічного розвитку та процесу соціалізації дитини, визначаються наступними параметрами [35]:

- ступінь стійкості і послідовності сімейного виховання;
- ступінь залученості батьків та дитини в дитячо-батьківські стосунки;
- характер емоційного зв'язку;
- задоволення потреб дитини, турбота і увага до неї з боку батьків;
- спосіб вирішення проблемних і конфліктних ситуацій;
- мотиви виховання і батьківства;
- стиль спілкування і взаємодії з дитиною, особливості прояву батьківського лідерства;
- соціальний контроль: вимоги і заборони, їх зміст та кількість; спосіб контролю; санкції (заохочення і підкріплення); батьківський моніторинг [35; 32; 33].

В сучасній педагогічній парадигмі існує велика кількість класифікацій стилів сімейного виховання. Відповідно до однієї з найбільш ґрунтовних класифікацій, виділяють наступні стилі [8]:

- стиль невтручання, відповідно до якого дитині надається безконтрольна свобода дій в поєднанні з тотальною байдужістю батьків до її

потреб; у виборі своєї поведінки дитина може мати свободу, але вона повинна дотримуватися загальноприйнятих правил ввічливості та етикету у громадських місцях;

– стиль співчуття, який характеризується тим, що батьки не вдаються до застосування ні покарань, ні заохочень; вони висловлюють любов до дитини, намагаються захистити її від фізичних і психологічних перевантажень та надають особистий приклад моральної поведінки;

– стиль поміркованості проявляється в тому, що дитині надається повна свобода в діях, щоб вона могла через самостійні спроби та помилки отримати власний досвід; батьки терпляче пояснюють і відповідають на всі питання, які виникають у дитини;

– стиль змагання – коли батьки активно шукають видатні досягнення у діях своєї дитини, що відрізняють її від інших; якщо дитина досягає успіху, її винагороджують словами або матеріальною винагородою і навчають утримувати отримані позиції;

– стиль контролю – включає обмежену свободу дій та суворий нагляд за тим, щоб дитина не виходила за рамки батьківських очікувань; часто супроводжується покаранням за невірну, небажану поведінку;

– попереджувальний стиль виховання – полягає в тому, що батьки, переймаючись за долю дитини, вважають, що вона не повинна діяти самостійно, тому вони повністю обмежують її активність і формують пасивну, постійно контрольовану поведінку;

– гармонійний стиль – представляє собою синтез попередніх стилів, включаючи найкращі аспекти, які були описані в раніше згаданих стилях виховання [8].

Інші науковці виділяють такі стилі сімейного виховання, як [28]:

– диктат – стиль сімейного виховання, при якому батьки утримуються від врахування думки, бажань та інтересів дитини в родині, відмовляючи їй у праві на власну думку. Це може призводити до використання психологічного та фізичного насильства як методів впливу на дитину. В таких умовах у дитини

може розвиватись агресивність, включаючи агресію до батьків, безініціативність, байдужість, боягузтво тощо;

– конфронтація – коли батьки лишають дитину саму з собою, не проявляючи до неї жодного інтересу та не втручаючись у її життя. Проте, вони повсякчас звертають увагу на всі її помилки та недоліки. В сім'ї панує ворожнеча та взаємні образи. Існує ймовірність, що у майбутньому дитина відповість батькам тією ж самою байдужістю та грубістю;

– опіка – стиль виховання, який характеризується надмірною турботою зі сторони батьків по відношенню до дитини, що проявляється у відгородженні її від будь-яких життєвих складнощів. Це може призводити до того, що дитина зростатиме несамоствійною, залежною та безініціативною, знаходячи важкість у подоланні навіть найпростіших повсякденних проблем;

– співпраця – де батьки підтримують дитину, виявляють повагу та цінність до її думки і сприяють будівництву теплих і довірливих стосунків. Вони створюють умови для розвитку самостійності та рішучості у дитини. В такому оточенні дитина зростає відповідальною, чуйною та самостійною особистістю, яка має здорову самооцінку та повагу до інших;

– мирне співіснування на основі невтручання – стиль сімейного виховання, який відзначається тим, що батьки віддають перевагу власним потребам та кар'єрі, не виявляючи інтересу до подій у житті своєї дитини. Це може призвести до того, що дитина стає байдужою та егоїстичною. Через дефіцит батьківської уваги, їй важко проявляти тепло та любов до інших, піклуватись про них [28].

Дж. Боулбі запропонував класифікацію стилів батьківського виховання, пов'язану з параметром батьківського контролю, виділивши в ній [7; 42]:

– демократичний стиль виховання, який вирізняється наступними рисами: інтенсивним вербальним спілкуванням між батьками та дітьми; здатністю батьків відкрито сприймати думки дитини, обмежуючи свою суб'єктивність; залученням дітей до обговорення сімейних труднощів і врахуванням їхньої точки зору; готовністю батьків надавати допомогу, коли це

необхідно, і в той же час вірою в успіх самостійної діяльності дитини. Автор відзначає, що в таких сім'ях діти виявляють помірно виражені лідерські якості, агресивність та прагнення контролювати своїх ровесників, але при цьому самі вони важко піддаються зовнішньому контролю. Діти також характеризуються добрим фізичним розвитком, соціальною активністю і здатністю легко спілкуватися з однолітками, проте, вони не відзначаються великою схильністю до альтруїзму, сенситивністю і емпатією;

– контролюючий стиль передбачає великі обмеження у поведінці дітей. Він включає ясне та зрозуміле пояснення обмежень дитині та відсутність розбіжностей між батьками та дітьми стосовно питань дисципліни. Діти, які виховуються за контролюючим стилем, є слухняними, боязкими, менш наполегливими у досягненні своїх цілей та не є схильними до прояву агресії [7].

У сучасній психолого-педагогічній парадигмі важливе значення для виділення стилів сімейного виховання набувають роботи Д. Баумрінда, який вирізняє три стилі: авторитарний, демократичний та ліберальний, які представляють собою сукупність таких елементів, як зрілість вимог, контроль, комунікативність й освітній ефект [12].

Так, авторитарний стиль виховання, також відомий як «автократичний», «диктат», «домінування», характеризується тим, що всі рішення приймаються батьками, обмежуючи при цьому самостійність дитини. Батьки не схильні пояснювати або обґрунтовувати свої вимоги. Замість цього вони застосовують жорсткий контроль, суворі заборони та фізичні покарання. Цей метод виховання призводить до формування у дітей лише зовнішнього контролю, який базується на почутті провини або страху перед покаранням. Якщо загроза покарання зникає, поведінка дитини може стати некерованою. Крім того, при цьому стилі сімейного виховання, можна спостерігати відсутність душевної, емоційної близькості у відносинах із дітьми [12; 44].

Демократичний стиль виховання, також відомий як «авторитетний» чи «співпраця», характеризується тим, що батьки заохочують особисту відповідальність і самостійність своїх дітей, враховуючи їх вікові можливості.

Вони очікують осмисленої поведінки від своїх дітей і намагаються допомогти їм, вислуховуючи їхні запити уважно та чуйно. Діти беруть активну участь у обговоренні сімейних проблем, прийманні рішень і можуть висловлювати свою думку та поради, які потім обговорюються з батьками. При цьому батьки проявляють твердість у встановленні правил і дотриманні дисципліни, а також піклуються про справедливість і послідовність у вихованні своїх дітей [12; 44].

Ліберальний стиль виховання, відомий як «поблажливий» чи «гіпоопіка», визначається тим, що батьки практично не втручаються у поведінку дитини, демонструючи «безумовну любов» та дружнє ставлення. В межах даного стилю виховання, дитина не має чітких заборон або обмежень від батьків, вона може не виконувати їхні вказівки. Цей стиль характеризується відсутністю бажання або нездатністю батьків керувати своєю дитиною [12; 44].

Е. Маккобі та Дж. Мартін до трьох описаних вище стилів сімейного виховання додають ще один, – індіферентний, який характеризується низьким рівнем контролю за поведінкою дітей і відсутністю теплоти та розуміння у відносинах із ними. Батьки, які віддають перевагу цьому стилю, не встановлюють чітких меж для дітей через відсутність інтересу й уваги до них або, нерідко, через недостатність часу та енергії внаслідок вирішення щоденних життєвих труднощів. Якщо до байдужості батьків додається ворожість, дитина може дати волю своїм найбільш руйнівним імпульсам і бути схильною до антисоціальної, делінквентної поведінки [35].

Важливо вказати, що більшість науковці виділяють три типи неправильного виховання, що практикується батьками, діти яких мають неврози, серед яких: [15]

– гіперсоціалізація – тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі та очікуванні від неї успіху з недооцінюванням та не врахуванням її індивідуально-психологічних особливостей;

– неприйняття, емоційне відторгнення – неприйняття індивідуальних особливостей дитини, а також жорсткий контроль та регламентація її життя, що

нерідко включає нав'язування єдиного правильного типу поведінки або, навпаки, недостатній рівень контролю та байдужість;

- кумир сім'ї – зосередження уваги та усіх зусиль на дитині, потурання її примхам, що може призводити до відступлення інших членів родини від власних інтересів і потреб [6].

Інші наукові діячі додають до зазначених вище ще три стилі неправильного сімейного виховання [15]:

- домінуюча гіперпротекція – загострена увага до дитини у поєднанні з численними обмеженнями та заборонами, що може призвести до того, що дитина стає нерішучою та несамостійною, або вона може проявити яскраву реакцію емансипації;

- гіпопротекція – виражається у недостатньому наданні опіки та контролю за поведінкою дитини, а також у дефіциті або відсутності уваги, тепла та турботи про її фізичний і духовний розвиток, незалученість у її життя;

- підвищена моральна відповідальність – передача дитині надмірної відповідальності за життя та щастя близьких, незалежно від її віку та реальних можливостей; очікування великих досягнень від дитини на фоні ігнорування її інтересів та потреб [15].

Отже, стилі сімейного виховання в рамках психолого-педагогічної парадигми відображають різні методи та підходи, які застосовують батьки в процесі виховання своїх дітей. Ці стилі можуть включати в себе різні рівні контролю, сприйняття емоційної взаємодії, підтримки та відповідальності.

Аналіз стилів сімейного виховання у психолого-педагогічній парадигмі важливий для розуміння впливу цих стилів на психологічний стан та емоційний розвиток дітей дошкільного віку, зокрема рівень їх тривожності.

В контексті нашого дослідження, вивчення стилів сімейного виховання може розкрити взаємозв'язки між методами виховання, які застосовують батьки, та емоційним станом дітей.

Це, в свою чергу, може вказати на те, які підходи до виховання можуть

сприяти зниженню тривожності та покращенню психічного благополуччя дітей. Аналіз стилів сімейного виховання дозволяє виділити ефективні стратегії виховання, які сприяють психологічному комфорту та стабільності в емоційній сфері дітей, сприяючи їхньому здоровому розвитку та внутрішньому спокою.

1.3. Аналіз поняття «тривожності» та джерел її виникнення

Тривожність людських переживань – це дуже поширене явище, тому велика кількість дослідників звертає увагу на вивчення цього феномену.

Найбільш відомими у зарубіжній та вітчизняній літературі є дослідження феномену тривожності, як емоційного стану (К. Ізард, Р. Сарасон). Багато дослідників, які все ширше вивчають цей феномен, пропонують аналіз тривожності як особистісної властивості (Р. Кеттел, К. Роджерс, Ч. Спілбергер). На сьогоднішній день, найбільш дослідженими є такі питання, як вікові особливості тривожності, її джерела (Д. Аткинсон, О. Ранк) та інші.

Проте, не дивлячись на велику кількість досліджень, які вивчають проблему тривожності, досі залишається велика кількість дискусійних, неопрацьованих та невивчених питань. Це стосується, в першу чергу, невизначеності поняття тривожності.

Найчастіше поняття тривожності трактується як індивідуальна властивість особи, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного хвилювання, стану тривоги у ситуаціях, які загрожують, на думку цієї особи, неприємностями, невдачами тощо [38].

Одразу варто зазначити, що слід відрізнити поняття тривоги від тривожності. Адже тривога – це епізодичні прояви хвилювання, занепокоєння та неспокою людини, в той час коли тривожність – це стійкий стан.

Аналіз літератури дає змогу дійти висновку, що поняття тривожності зустрічається ще в давнину. Підтвердженням цього факту є робота давньоримського філософа М. Цицерона «Тускуланські бесіди». В цьому

трактаті він зазначав, що тривожність як риса характеру відрізняється від стану тривоги у тому сенсі, що той, хто іноді відчуває страх, не обов'язково завжди стривожений, а той, хто тривожний, необов'язково у всіх випадках відчуває страх [27].

Окрім цього, аналіз літератури виявив, що досить тривалий час, поняття тривожності не вивчалось та не розроблялося і з'явилося лише в 19 столітті в працях австрійського психолога та невролога З. Фрейда. Саме він зробив величезний внесок у дослідження цієї проблеми. Фрейд розглядав тривожність, змістом якої є відчуття безпорадності, невизначеності та невпевненості, як неприємне емоційне переживання, що є сигналом небезпеки. Саме він звернув увагу на відмінність страху та тривожності, зазначаючи що ці поняття варто розмежовувати, адже тривожність характеризується реакцією на невизначену та невідому небезпеку, в той час коли страх – це реакція на конкретну небезпеку.

Якщо звернутися до робіт американського психолога К. Роджерса, то можна простежити, що він розглядає тривожність як певну емоційну реакцію на внутрішньо особистісне протиріччя, як пережитий людиною стан напруженості та скутості, причину якого він не може усвідомити.

У науковому просторі існує погляд на тривожність як властивість людини переходити у стан підвищеного занепокоєння, відчувати страх і тривогу у специфічних соціальних ситуаціях [18].

Тривожність – це індивідуальна психологічна особливість та якість, що виявляється в підвищеній схильності відчувати занепокоєння та неспокій в різних життєвих ситуаціях [5].

С. К'єркегор вважав тривожність основним чинником, що визначає історію людського життя, приймаючи її за невизначений, невідомий страх-тугу [29].

Якщо звернути вагу на розуміння поняття тривожності в роботах інших наукових діячів, то ми побачимо, що вони розуміють цей феномен, як певний стан індивіда в обмежений момент часу та як стійку властивість будь-якої людини [2].

Зважаючи на висвітлені вище міркування, можна зробити висновок, що в психологічній літературі існують різні підходи до визначення і трактування поняття тривожності, проте більшість дослідників зазначають необхідність розглядати його диференційовано – як особистісну характеристику та як ситуативне явище.

Що ж стосується питання щодо джерел тривожності, то в результаті опрацювання наукової літератури, ми можемо прослідкувати та зазначити, що однастайності серед дослідників, які вивчали це питання – не існує.

Якщо звернутися до робіт К. Хорні, яка на відміну від Фрейда не вважала тривожність невід’ємним компонентом психіки, то можна помітити, що джерело тривожності вона вбачає у відсутності почуття безпеки в міжособистісних стосунках.

Втім, вона підтримувала погляди З. Фрейда стосовно того, що тривожність формується в самих ранніх відносинах з батьками. На її думку, у дитини з’являється тривожність в тому випадку, якщо вона не може задовольнити свої потреби в турботі та любові [34].

За Г. Салліваном, джерелом тривожності є соціальне оточення, а саме батьки, адже вони є першими людьми з якими взаємодіє дитина. Емпатія, яка виступає механізмом соціального зараження, викликає у дітей відчуття тривожності у випадку, коли батьки часто переживають неспокій [34].

За Е. Еріксоном, джерелом тривожності на першій стадії розвитку людини виступає соціальна взаємодія, що проявляється в недовірі чи довірі дитини до людей. За умов, якщо дитина не відчуває турботу та не отримує необхідного догляду, в неї формується недовіра, яка проявляється в підозрілості та боязливості по відношенню до оточуючого світу. Аналізуючи вісім стадій розвитку, варто зазначити, що всі вони закінчуються негативним або позитивним рішенням питань про своє місце та ставлення до навколишнього середовища і до себе. І саме при негативному вирішенні цих питань з’являється почуття недовіри, безнадійності, нерішучості та неповноцінності, що в свою чергу, призводить до формування почуття тривожності [34].

Е. Фромм, в своїй теорії зазначав, що основним джерелом тривожності є переживання відчуженості, що проявляється в почутті людиною себе, як окремої особистості, яка є безпомічною та безпорадною перед силою природи та суспільства [34].

Що стосується точки зору Ф. Перлза на проблему тривожності, то він розглядав це поняття, як розрив між «зараз» і «тоді», який в свою чергу змушує людину планувати своє майбутнє, однак це заважає усвідомлювати сьогодення та руйнує відкритість до майбутнього [34].

Дж. Боулбі та його однодумці зазначають, що джерело особистісної тривоги варто шукати в порушенні дитячо-батьківських відносинах, водночас інші вчені вказують на те, що це джерело знаходиться в ранньому шкільному досвіді.

Існують наукові погляди, які основу тривожності вбачають в протиріччях між наявними в особистості можливостями та вимогами дійсності а також у внутрішніх конфліктах. К. Роджерс виділяє конфлікт між «Я-ідеальним» та «Я-реальним», Д. Уотсон та інші, вказують на конфлікт між рівнем домагань та самооцінкою [34].

На основі висвітленої інформації, можна дійти висновку, що існує достатньо велика кількість припущень стосовно джерел тривожності, проте, немає однастайності та чіткого визначення.

Однак, узагальнюючи, ми зазначимо, що до основних джерел тривожності можна віднести родину, в якій дитина формується та особливості дитячо-батьківських відносин, що зумовлює актуальність дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку.

1.4. Класифікації та форми тривожності

Теоретичний аналіз наукових знань з досліджуваного питання дає можливість ознайомитися з класифікаціями та формами тривожності.

3. Фрейд виділив три види тривожності:

1) реалістична/ об'єктивна – емоційна відповідь на загрозу або усвідомлення реальних небезпек від навколишнього світу. Характеризується тим, що «згасає» як тільки минає загроза;

2) невротична – викликана невизначеною, незрозумілою небезпекою;

3) моральна тривожність – умовно визначена ним як «тривожність совісті». Це загроза покарання «Его» зі сторони «Супер-Его». Вона виникає тоді, коли «Ід» прагне до вираження без моральних думок або дій, за що «Супер-Его» відповідає почуттям сорому, провини та самозвинуваченням [34].

Розподіл тривожності на стан та властивість особистості яскраво проявляється в класифікації Ч. Спілбергера. Він виділяє наступні два види тривожності:

1) ситуативна тривожність – спричинена певною конкретною ситуацією, яка несе в собі елементи загрози, небезпеки або шкоди та об'єктивно викликає занепокоєння;

2) особистісна тривожність – розглядається як риса особистості, яка проявляється в повсякчасній схильності до переживання тривоги в різних життєвих ситуаціях, навіть таких, які об'єктивно не несуть небезпеки чи загрози. Характеризується така тривожність невизначеним відчуттям страху, а також схильністю сприймати будь-яку ситуацію як ту, що є небезпечною та несприятливою [11].

Своєрідний підхід в дослідженні даного питання представлено в іншій класифікації, в межах якої виділяють наступні види тривожності:

1) адекватна – яка відображає об'єктивну відсутність умов для задоволення якої-небудь потреби;

2) неадекватна – яка проявляється при наявності усіх необхідних умов задля задоволення тієї або іншої потреби. В цьому випадку можна говорити про тривожність, як стійке особистісне утворення та стійку функціональну структуру емоційної сфери [25].

В науковому просторі зустрічаємо погляд вченого, який розглядає

тривожність як стійке особистісне утворення, що зберігається протягом тривалого часового періоду і характеризується переживанням емоційного дискомфорту та передчуттям небезпеки, що загрожує. Ним запропоновано класифікацію видів тривожності на основі ситуацій, які пов'язані з процесом навчання, спілкуванням та уявленням про себе. Відповідно до цього розподілу, існують такі види тривожності:

- навчальна тривожність;
- міжособистісна тривожність;
- самооцінююча тривожність.

Досліджень показали, що існують різні форми тривожності. Під формою тривожності слід розуміти особливе поєднання характеру переживання, усвідомлення, вербального та невербального прояву в характеристиках поведінки, спілкування і діяльності. На основі цього виділяють такі категорії тривожності [9]:

1. Відкрита – проявляється в діяльності та поведінці у вигляді стану тривоги і проживається свідомо.

2. Прихована – проявляється або надмірним спокоєм, нечутливістю до реального благополуччя і навіть запереченням його, або непрямим шляхом через специфічні способи поведінки (постукування пальцями по столу, перебирання волосся і т.д.). Характеризується тим, що в різній мірі є неусвідомлюваною.

В межах відкритої тривожності було виділено три її форми:

1. Гостра, нерегульована або слабко регульована тривожність – сильна та усвідомлювана, проявляється ззовні через симптоми тривоги, самотійно з нею справитися дуже важко.

2. Регульована і компенсована тривожність – відзначається тим, що є змога самотійно виробити ефективні способи її подолання. В її межах виділяють дві субформи:

- зниження рівня тривожності;
- використання тривожності для підвищення активності та стимуляції власної діяльності.

3. «Культивована» тривожність – є ціннісним конструктом, що допомагає досягти бажаного. Може проявлятися в пошуку вигоди від тривожності та може слугувати регулятором активності індивіда, що забезпечує відповідальність, організованість та упорядкованість.

Також варто відзначити, що до прихованої категорії відносять таку форму тривожності, як «замаскована». «Маски тривожності» – це такі форми поведінки, які набувають вигляду яскраво виражених особистісних рис, що породжуються тривожністю. Це дозволяє людям переживати тривогу в пом'якшеному та легшому вигляді, не проявляючи її ззовні. Масками тривоги частіше за все виступають апатія, агресивність, залежність, надмірна мрійливість, тощо [41].

На думку ряду дослідників тривожність може проявлятися на соматичному та поведінковому рівнях [39].

Діти з високим рівнем тривожності відзначаються стійким відчуттям тривоги та постійним очікуванням небезпеки. Вони мають велику чутливість до своїх невдач, реагуючи на них гостро, і виявляють нерішучість у прийнятті рішень. Знижена самооцінка проявляється у їх невпевненості, несміливості та пасивності. Такі діти рідко проявляють ініціативу в спілкуванні, є малоконтактними і, в більшості випадків, їх статус у групі однолітків характеризується як неприйнятний або ізольований. Адаптація до нових умов для них ускладнена, і вони відчувають дискомфорт у незнайомому оточенні [39, с. 212].

Діти з середнім рівнем тривожності відзначаються тим, що переживають тривожні стани лише під час конкретних дій. Вони є чутливими до власних невдач, але виявляють більшу рішучість у прийнятті рішень. У спілкуванні рідко виходять із ініціативою, хоча вони ставляться до контактів з задоволенням. Вони мають дещо знижену самооцінку, виражену у несміливості. Статус таких дітей у групі – прийнятний. Вони спокійно поведуть себе під час ігрової діяльності та взаємодіють з однолітками. У разі потреби звертаються за допомогою до вихователя або іншої дорослої людини, але це роблять трошки невпевнено [39, с. 212].

Діти з низьким рівнем тривожності переживають тривожність лише в тих ситуаціях, які дійсно можуть становити загрозу для них. Вони володіють адекватною самооцінкою, відчувають впевненість у собі та своїх здібностях, готові рішуче приймати рішення. У спілкуванні вони проявляють ініціативу та активно взаємодіють з оточуючими. Адекватно реагують на свої невдачі, готові працювати над їх виправленням, і мають бажання виконувати будь-які завдання. Легко адаптуються до нових умов, відчуваючи себе комфортно як у колі знайомих, так і з незнайомими людьми, за умови, що це не становить потенційної небезпеки [39, с. 212].

Розуміння різних видів та форм тривожності у дітей дошкільного віку має важливе значення з кількох причин. По-перше, діти цього віку можуть не розуміти, що з ними відбувається та які емоції вони відчувають. Тому важливо, щоб батьки та педагоги могли розпізнати сигнали тривоги у дітей дошкільного віку, навіть якщо вони самі ще не в змозі артикулювати свої почуття. По-друге, розуміння тривожності у дітей, допомагає підтримувати їхнє психічне здоров'я. Дошкільний вік є періодом інтенсивного розвитку, і тривожність може вплинути на цей процес. Знання про форми тривожності дозволяє батькам та педагогам звертати увагу на емоційний стан дітей та надавати їм підтримку та розуміння. По-третє, розуміння тривожності у дітей дошкільного віку сприяє ефективному вихованню. Знання про особливості тривожності дозволяє обирати належні методи виховання, сприяючи розвитку дитини та враховуючи її емоційні потреби. По-четверте, це забезпечує емоційну безпеку дитини. Свідомість батьків та педагогів про тривожність у дітей дає можливість створювати навколишнє середовище, де дитина відчуває себе захищеною та підтриманою у вирішенні своїх емоційних труднощів.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методологічна основа дослідження

Для проведення емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку, нами було сформовано дві вибірки: 20 дітей дошкільного віку та 20 їхніх батьків (8 батьків та 12 матерів).

Для досягнення мети кваліфікаційної роботи та вирішення наших наукових завдань, ми використали «Тест тривожності» В. Амен, М. Доркі, Р. Темл, (додаток А) та методичку «Стратегії сімейного виховання» за Р. Овчаровою (додаток Б) [36; 21].

Тест тривожності В. Амен, М. Доркі, Р. Темл є проєктивною методикою, спрямованою на визначення рівня тривожності дитини. Дана методика включає в себе 14 малюнків розміром 8,5×11 см. Кожен малюнок виконано в двох варіантах: для дівчат (додаток В), де на малюнку зображено дівчинку та для хлопців (додаток Г), де на малюнку зображено хлопчика [36].

Зміст тесту полягає в тому, що обличчя дитини, зображеної на малюнку (дівчини або хлопця) – не промальовано, а має лише контур. Кожен малюнок знизу доповнено двома зображеннями дитячої голови, які за розміром відповідають контуру обличчя на малюнку. Одне з обличч відображає усміхнене обличчя дитини, а інше – сумне. Малюнки пред'являються дитині в суворій послідовності, супроводжуючи їх інструкцією [36]:

1. Гра з молодшими дітьми. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в дитини: веселе чи сумне? Він (вона) грається з малюками».
2. Дитина і мати з немовлям. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї

дитини: сумне чи веселе? Він (вона) гуляє зі своєю мамою і малюком».

3. Об'єкт агресії. «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе чи сумне?».

4. Одягання. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини сумне чи веселе? Він (вона) одягається».

5. Гра зі старшими дітьми. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне? Він (вона) грає зі старшими дітьми».

6. Укладання спати на самоті. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) йде спати».

7. Умивання. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне? Він (вона) у ванній».

8. Догана. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?».

9. Ігнорування. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне?».

10. Агресивний напад «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?».

11. Збирання іграшок. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне? Він (вона) прибирає іграшки.».

12. Ізоляція. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?».

13. Дитина з батьками. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне? Він (вона) зі своїми мамою і татом».

14. Їжа на самоті. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) їсть».

Усі вибори дитини відповідного обличчя та словесні висловлювання необхідно фіксувати в протоколі (додаток Д).

На основі даних протоколу обчислюється індекс тривожності дитини (ІТ), який дорівнює відсотковому співвідношенню числа емоційно негативних виборів (сумне обличчя) до загальної кількості малюнків (14 малюнків).

$IT = \text{число емоційно негативних виборів} / 14 * 100\%$.

В залежності від рівня індексу тривожності дітей можна розподілити на три групи [36]:

- від 0% до 20% – низький рівень тривожності;
- від 20% до 50% – середній рівень тривожності;
- вище 50% – високий рівень тривожності.

Методика «Стиль батьківського виховання» за Р. Овчаровою має на меті визначення стилю сімейного виховання, притаманного родині [21].

Даний тест складається з 10 питань, кожне з яких містить по чотири варіанти відповідей. Респондентам – батькам необхідно обрати один з чотирьох варіантів, самий найкращий для них.

Обробка результатів відбувається за таблицею, представленою нижче (табл. 2.1.) [21]:

Таблиця 2.1

Ключ до методики «Стиль батьківського виховання» за Р. Овчаровою

Стиль поведінки	Номер запитання									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Авторитетний	Б	В	В	Г	В	Г	А	Б	Г	Б
Авторитарний	А	А	Г	В	Б	Б	Б	А	А	А
Поблажливий (ліберальний)	В	Б	Б	Б	А	А	Г	В	В	В
Індиферентний (непричетний)	Г	Г	А	А	Г	В	В	Г	Б	Г

Чим більше переважання одного з типів відповідей, тим більше виражений у родині певний стиль виховання. Якщо серед відповідей не переважає якась одна категорія (авторитетний/ авторитарний/ поблажливий/ індиферентний), то мова, ймовірно, йде про суперечливий стиль виховання, коли відчутні чіткі принципи, і поведінка батьків диктується миттєвим настроєм [21].

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Як зазначалось раніше, для визначення стилю сімейного виховання, нами було використано методику «Стиль батьківського виховання» за Р. Овчаровою [21].

Респондентами стали 20 батьків: 8 батьків та 12 матерів дітей дошкільного віку.

Отримані нами результати за даною методикою, представлені в таблиці нижче (табл. 2.2.):

Таблиця 2.2

Розподіл за стилем батьківського виховання

Стиль батьківського виховання	Кількість досліджуваних	Кількість досліджуваних у відсотковому співвідношенні
Авторитетний	8	40%
Авторитарний	5	25%
Поблажливий (ліберальний)	3	15%
Індиферентний (непричетний)	4	20%

Аналіз показників, представлених в таблиці 2.2. свідчить про те, що більшість родин (40%) надає перевагу авторитетному стилю сімейного виховання, 25% респондентів обирають авторитарний стиль виховання, 20% – індиферентний та 15% – поблажливий стиль батьківського виховання.

З метою визначення рівня тривожності серед дітей досліджуваної групи батьків, ми провели з 20 дітьми дошкільного віку (4-5 років: середнього дошкільного віку) тест тривожності В. Амен, М. Доркі, Р. Темл [36].

У таблиці 2.3. наведено результати тесту тривожності.

Таблиця 2.3

Розподіл дітей дошкільного віку за рівнем тривожності

Рівень тривожності	Кількість дітей	Кількість дітей у відсотковому співвідношенні
Низький	4	20%
Середній	7	35%
Високий	9	45%

Із даних, представлених в таблиці 2.3. стає зрозумілим, що 45% дітей (9 осіб) мають високий рівень тривожності, 35% (7 осіб) – середній та 20% (4 особи) – низький рівень тривожності.

Для того, аби дослідити вплив стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку, представимо таблицю 2.4.:

Таблиця 2.4

Показники рівня тривожності дітей дошкільного віку в залежності від стилю батьківського виховання

Стиль батьківського виховання	Рівні тривожності	Кількість осіб	Кількість осіб у відсотковому співвідношенні до загальної кількості дітей	Кількість осіб у відсотковому співвідношенні до кількості дітей, яких виховують в певному стилі
Авторитетний	Низький	3	15%	37,5%
	Середній	4	20%	50%
	Високий	1	5%	12,5%
Авторитарний	Низький	1	5%	20%
	Середній	1	5%	20%
	Високий	3	15%	60%

Продовження табл. 2.4

Поблажливий (ліберальний)	Низький	0	0%	0%
	Середній	2	10%	66,7%
	Високий	1	5%	33,3%
Індиферентний (непричетний)	Низький	0	0%	0%
	Середній	0	0%	0%
	Високий	4	20%	100%

З наведених даних в таблиці 2.4. стає зрозумілим, що індиферентний стиль батьківського виховання найбільше сприяє високому рівню тривожності серед дітей дошкільного віку, що становить 20% досліджуваних дітей або 100% дітей, яких виховують у індиферентному стилі. Дещо менше на формування високого рівня тривожності серед дітей впливає авторитарний стиль виховання (15% від усіх досліджуваних дітей, або 60% дітей, яких виховують в зазначеному стилі). Авторитетний та поблажливий (ліберальний) стиль батьківського виховання найменше сприяють тривожності серед дітей дошкільного віку: так, серед тих дітей, яких виховують за авторитетним стилем, лише 5% від загальної кількості досліджуваних або 12,5% від кількості дітей, яких виховують в цьому стилі мають високий рівень тривожності. Лише 5% дітей від загальної кількості або 33,3% від кількості дітей дошкільного віку, яких виховують в поблажливому стилі мають високий рівень тривожності.

Це, в свою чергу, лише частково підтверджує гіпотезу нашого дослідження про те, що існує статистично значуща залежність між стилем сімейного виховання та рівнем тривожності дітей дошкільного віку, при якій діти, які виростають у сім'ях з авторитарним стилем виховання, будуть виявляти найбільший рівень тривожності в порівнянні з авторитетним стилем сімейного виховання, який сприяє низькому рівню тривожності серед дітей дошкільного віку.

Адже, як свідчать отримані нами результати емпіричного дослідження, авторитарний стиль, в порівнянні з авторитетним стилем сімейного виховання,

дійсно, сприяє більшому рівню тривожності серед дітей дошкільного віку (15% до 5% від загальної кількості досліджуваних або 60% до 12.5% від кількості досліджуваних, яких виховують у зазначених стилях відповідно).

Втім, високому рівню тривожності серед дітей, найбільше сприяє індіферентний (непричетний, нехтуючий) стиль сімейного виховання: 20% від загальної кількості досліджуваних (20 осіб) або 100% від тих, кого виховують в даному стилі (4 особи).

Отримані нами результати зумовлюють доцільність та актуальність розробки методичних рекомендацій для батьків щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку

2.3. Методичні рекомендації для батьків щодо оптимальних методів сімейного виховання, спрямованих на зниження рівня тривожності та підтримання психічного благополуччя дітей дошкільного віку

Дитячий вік – це період значущого розвитку, який вимагає особливої уваги батьків. З метою підтримки емоційного та психічного благополуччя дітей дошкільного віку та зменшення рівня тривожності, ми пропонуємо детальні методичні рекомендації:

1. Створення стійкого режиму: встановіть чіткий розклад для дитини, враховуючи її фізіологічні потреби. Забезпечте постійні часи для прийому їжі, сну та ігор. Спробуйте дотримуватися розкладу навіть під час вихідних для підтримки стабільності.

2. Збалансована дієта і фізична активність: розробіть раціон, що включає різноманіття продуктів, необхідних для здоров'я. Заохочуйте фізичну активність, організовуючи гру на свіжому повітрі, яка сприяє розвитку рухових навичок та покращенню настрою.

3. Розробка ритуалів перед сном: створіть спеціальний ритуал перед

сном, який включає, наприклад, читання книжки або спільне співання пісень. Це допомагає дитині заспокоїтися і готує її до сну.

4. Активна участь в іграх: визначте певний час на день для спільних ігор з дитиною. Дозвольте їй обирати гру, щоб підтримувати її інтереси. Запропонуйте творчі завдання, такі як малювання чи конструювання, для розвитку уяви.

5. Розвиток емоційного інтелекту: активно сприяйте розвитку емоційного інтелекту, розмовляючи про почуття та емоції. Поясніть словами, що вони відчувають у різних ситуаціях. Створіть «емоційні картки» для ігор та обговорень.

6. Спілкування: проводьте щоденні моменти, присвячені розмовам з дитиною. Давайте їй зрозуміти, що ви готові вислухати її, навіть якщо це стосується невеликих подій. Стимулюйте вираження своїх думок і допомагайте знаходити слів для їх вираження.

7. Вчення стресостійкості: вчіть дитину стратегіям управління стресом, таким як глибоке дихання чи фізичні вправи. Використовуйте приклади з власного життя, які показують, як подолати труднощі.

8. Нормування медіа-контенту: вибирайте відповідний вікові дитини медіа-контент. Спільно переглядайте або читайте книги, обговорюючи їх зміст та враховуючи можливі впливи на емоційний стан дитини.

9. Підтримка самостійності: заохочуйте дитину робити певні речі самостійно, навіть якщо це займає більше часу. Це сприяє розвитку впевненості в собі та навичок самостійності.

10. Регулярні моменти спільного часу: заплануйте регулярні сімейні заходи, такі як сімейні вечори або вихідні прогулянки. Це сприяє зміцненню зв'язків та створенню позитивної атмосфери в сім'ї.

11. Планування сімейних подій: включайте дитину у процес планування сімейних заходів, таких як вечери, виїзди та відпочинок. Це робить дитину частинкою сімейного колективу та вчить плануванню.

12. Розвиток соціальних навичок: організовуйте зустрічі дитини з

однолітками та участь у групових заходах, щоб сприяти розвитку соціальних навичок. Спільні ігри та колективні діяльності можуть допомогти дитині вчитися спілкуватися та взаємодіяти з іншими.

13. Позитивні підсилення: створіть систему похвали, заохочення, винагород і визнання, щоб підтримати позитивну поведінку та досягнення дитини.

14. Стимулювання навчання: забезпечте доступ до розвивальних ігор, книг та іграшок, які сприяють розвитку логічного мислення та творчості. Активно взаємодійте з дитиною під час навчальних ігор для підтримки її цікавості до вивчення нового.

15. Підтримка самовираження: заохочуйте дитину виражати свої думки та ідеї через малювання, музику чи словесне висловлення. Створіть «куточок творчості» вдома, де вона може вільно виражати себе.

16. Управління конфліктами: вчіть дитину конструктивним методам вирішення конфліктів. Навчіть її використовувати слова для вираження своїх почуттів та шукати компромісні рішення.

17. Захоплення новими знаннями: спільно вивчайте нові речі, відвідуйте музеї, читайте цікаві книги та дивіться відповідні освітні програми. При цьому створіть атмосферу допитливості та захоплення світом навколо.

18. Вчення емпатії: розвивайте в дитині почуття емпатії, розповідаючи про почуття інших людей та сприяючи розумінню їхніх потреб. Заохочуйте дитину бути уважною до емоцій та потреб інших.

19. Підтримка власної ідентичності: дозвольте дитині виражати свою індивідуальність та допомагайте в розвитку самосвідомості. Підтримуйте унікальні інтереси та хобі дитини.

В умовах війни та розривів в сім'ї, дитина може відчувати підвищений рівень стресу та тривожності. Забезпечення психологічного благополуччя та стабільності важливо для її нормального розвитку. У таких умовах, рекомендації для батьків стають ключовим елементом, спрямованим на створення безпечного та надійного середовища для дитини, ось деякі з них:

1. Стабільність у сім'ї, що роз'єдналась:
 - актуальність: забезпечення стабільності та передбачуваності стає важливішим у військовий період. Діти потребують чіткого розкладу, сталого контакту з родиною, навіть якщо один з батьків на фронті;
 - рекомендація: розробіть гнучкий, але стійкий розклад для дитини, який враховує часи зустрічей або спілкування з відсутнім батьком. Використовуйте відеозв'язок та листування для збереження зв'язку.
2. Відкрита комунікація про сімейні зміни:
 - актуальність: важливо говорити з дитиною про ті зміни, які відбуваються в сім'ї через війну або роз'єднання;
 - рекомендація: відкрито та чесно розмовляйте з дитиною про ситуацію, використовуючи доступну для її вікового розуміння мову. Відповідайте на її запитання і роз'яснюйте, що вона може очікувати в подальшому.
3. Розвиток самовираження через творчість:
 - актуальність: творчість може слугувати способом вираження емоцій та допомагати дитині впоратися зі стресом;
 - рекомендація: надавайте доступ до різноманітних творчих матеріалів, таких як малювання, ліплення чи музичні інструменти. Підтримуйте та цінують кожну творчу спробу дитини.
4. Вивчення історії та культури:
 - актуальність: розуміння важливості історії та культурних корінь може сприяти формуванню самоідентифікації дитини;
 - рекомендація: запозичуйте книги, дивіться відео та організуйте розмови, щоб розширити розуміння дитини про свої коріння та історію.
5. Заохочення допомоги та взаємопідтримки:
 - актуальність: важливо виховувати в дитині віру в сімейну підтримку та турботу про інших;
 - рекомендація: залучайте дитину до щоденних обов'язків, дозволяючи їй відчути важливість внеску в сімейний колектив. Розповідайте про

важливість взаємопідтримки.

6. Зустрічі та святкування:

– актуальність: спільні моменти та святкування стають важливими подіями для створення позитивного емоційного фону;

– рекомендація: плануйте регулярні святкування, де можливо, включаючи відсутнього батька через відеозв'язок або інші соціальні мережі. Це стимулює почуття єдності та родинного комфорту.

7. Ритуали перед сном та безпека:

– актуальність: умови війни можуть створювати тривогу, особливо перед сном. Ритуали та безпечне середовище можуть допомогти заспокоїти дитину;

– рекомендація: розробіть вечірні ритуали, такі як читання казок чи спільні розмови перед сном. Забезпечте безпечну обстановку в кімнаті, можливо, застосовуючи нічне світло чи улюблені іграшки.

8. Самовираження через гру та драматизацію:

– актуальність: гра та драматизація можуть служити мовою вираження дитячих емоцій та допомагати управляти стресом;

– рекомендація: залучайте дитину до ігор ролей та драматизації, де вона може вільно виражати свої почуття та переживання через ігрові сценарії.

9. Консультації та підтримка від фахівців:

– актуальність: умови війни можуть мати серйозний вплив на психологічне здоров'я дитини. Звернення до фахівців може бути важливим етапом у подоланні стресу та тривожності;

– рекомендація: звертайтеся до психологічних служб та фахівців для консультацій та підтримки, якщо ви відчуваєте, що дитина потребує додаткової допомоги.

10. Збереження зв'язку із відсутнім батьком:

– актуальність: збереження зв'язку з відсутнім батьком є важливим для відчуття дитиною підтримки та прив'язаності;

– рекомендація: Використовуйте всі доступні технології для

забезпечення зв'язку з відсутнім батьком. Регулярні відеодзвінки, листування та спільні заняття через Інтернет допомагають підтримувати відносини.

Важливо наголосити, що в кожному конкретному випадку важливо адаптувати ці рекомендації з урахуванням конкретних обставин та індивідуальних потреб дитини. Також, рекомендується шукати додаткову підтримку від фахівців та організацій, спеціалізованих на роботі з сім'ями в умовах війни.

ВИСНОВКИ

Родина має значущий вплив на дитину дошкільного віку, створюючи фундамент для її емоційного, соціального та фізичного розвитку. В цьому віці родина виступає основним оточенням, де формуються основні цінності, соціальні навички та розвивається самоусвідомлення дитини.

Стиль сімейного виховання виявляє величезне значення для дитини дошкільного віку, особливо в контексті її емоційної сфери. Це підтверджують результати наявних наукових досліджень, згідно з якими внесок сім'ї, як соціального інституту, на розвиток особистості, становить 88%.

Стиль сімейного виховання – це система поведінкових та емоційних стратегій, які визначають, як батьки взаємодіють зі своїми дітьми в процесі виховання. Цей стиль включає в себе методи навчання, встановлення правил, ступінь емоційної замученості, загальний підхід до формування особистості та цінностей дитини.

Аналіз наукових джерел засвідчив про існування значної кількості класифікацій стилів сімейного виховання у психолого-педагогічній парадигмі. Дослідження в цій області виявили різноманітні підходи до класифікації, враховуючи різні аспекти взаємодії між батьками та дітьми. Ці класифікації можуть базуватися на рівні емоційної включеності батьків, ступені контролю, вимогливості, чутливості до потреб дитини та інших факторах.

Можна виділити такі стилі сімейного виховання, як: стиль невтручання, співчуття, поміркованості, змагання, контролю, попереджувальний стиль виховання та гармонійний стиль.

Серед інших стилів сімейного виховання зазначають диктат, конфронтацію, опіку, співпрацю та мирне співіснування на основі невтручання.

Втім, найбільш розповсюдженим є погляд на стилі сімейного виховання, відповідно до якого виділяють авторитарний, авторитетний, демократичний, ліберальний та індиферентний стилі сімейного виховання.

Беручи до уваги чинний Закон України «Про освіту», в якому зазначається, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості та дані сучасних досліджень психологічних станів серед дітей України, згідно з якими тривожність та страхи є найбільш розповсюдженими явищами, ми можемо стверджувати, що сімейний контекст, стиль взаємодії батьків з дитиною, стратегії сімейного виховання, мають значний вплив на емоційний стан та рівень тривожності дітей дошкільного віку.

Дж. Боулбі стверджує, що джерело особистісної тривоги сягає коренями в дитячо-батьківські відносини. Г. Салліван джерело тривожності вбачає в соціальному оточенні, а саме – в батьках, які є першими людьми, з якими взаємодіє дитина.

Тривожність – це індивідуальна психологічна особливість та якість, що виявляється в підвищеній схильності відчувати занепокоєння та неспокій в різних життєвих ситуаціях.

Враховуючи те, що діти дошкільного віку можуть не розуміти, що з ними відбувається та які емоції вони відчувають, важливо, щоб батьки та педагоги могли розпізнати сигнали тривоги у дітей дошкільного віку, навіть якщо вони самі ще не в змозі артикулювати свої почуття.

Свідомість батьків та педагогів про тривожність у дітей дає можливість створювати навколишнє середовище, де дитина відчуває себе захищеною та підтриманою у вирішенні своїх емоційних труднощів.

Це зумовило актуальність емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку.

Для проведення емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку, нами було сформовано дві вибірки: 20 дітей дошкільного віку та 20 їхніх батьків (8 батьків та 12 матерів).

Для досягнення мети кваліфікаційної роботи та вирішення наших наукових завдань, ми використали «Тест тривожності» В. Амен, М. Доркі, Р. Темл та методику «Стратегії сімейного виховання» за Р. Овчаровою.

Результати, отримані за допомогою проведення з батьками методики «Стилі сімейного виховання» свідчать про те, що більшість родин (40%) надає перевагу авторитетному стилю сімейного виховання, 25% респондентів обирають авторитарний стиль виховання, 20% – індиферентний та 15% – поблажливий стиль батьківського виховання.

Результати тесту тривожності, який ми проводили з дітьми дошкільного віку, надали дані щодо того, що 45% дітей мають високий рівень тривожності, 35% середній та 20% низький рівень тривожності.

Аналіз отриманих нами показників лише частково підтверджує гіпотезу нашого дослідження про те, що існує статистично значуща залежність між стилем сімейного виховання та рівнем тривожності дітей дошкільного віку, при якій діти, які виростають у сім'ях з авторитарним стилем виховання, будуть виявляти найбільший рівень тривожності в порівнянні з авторитетним стилем сімейного виховання, який сприяє низькому рівню тривожності серед дітей дошкільного віку.

Адже, як свідчать отримані нами результати емпіричного дослідження, авторитарний стиль, в порівнянні з авторитетним стилем сімейного виховання, дійсно, сприяє більшому рівню тривожності серед дітей дошкільного віку (15% до 5% від загальної кількості досліджуваних або 60% до 12.5% від кількості досліджуваних, яких виховують у зазначених стилях відповідно).

Втім, високому рівню тривожності серед дітей, найбільше сприяє індиферентний (непричетний, нехтуючий) стиль сімейного виховання: 20% від загальної кількості досліджуваних (20 осіб) або 100% від тих, кого виховують в даному стилі (4 особи).

На основі зібраних даних та проведеного емпіричного дослідження, нами були розроблені методичні рекомендації для батьків, які спрямовані на оптимальне сімейне виховання з метою зниження рівня тривожності та забезпечення психічного благополуччя дітей дошкільного віку.

Забезпечуючи індивідуалізований та гнучкий підхід, ці рекомендації можуть стати ефективним інструментом для сімей, сприяючи створенню

емоційно-підтримуючого середовища та забезпечуючи психічне благополуччя дитини.

Подальше дослідження впливу стилів сімейного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку є важливим та перспективним напрямком у психології та педагогіці. Можливі шляхи розвитку цього напрямку включають аналіз культурних відмінностей у стилі сімейного виховання, дослідження довгострокових ефектів, ефективності інтервенцій у сімейному вихованні, вивчення впливу батьківської самосвідомості, розгляд впливу спільного виховання на рівень тривожності дітей дошкільного віку тощо. Ці аспекти досліджень можуть принести нові усвідомлення та важливі висновки, що сприятимуть вдосконаленню сімейного виховання та психологічної підтримки дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Київ, 2017. 45 с.
2. Безима А. О., Шевцова О. М. Особливості особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку та її профілактика. *Наукові здобутки студентів Інституту людини*. 2015. № 4. С. 1-8.
3. Бондар К. Ю., Сидоренко Ж. В. Вплив сімейного виховання на поведінку підлітка. *Актуальні проблеми реалізації адаптаційного потенціалу особистості в сучасних умовах життєдіяльності*: мат. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 18-19 листоп. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 95-101.
4. Бортнік Н. Вплив стилю сімейного виховання на самооцінку молодших школярів. *Психологія: реальність та перспективи*. 2020. № 15. С. 18-25.
5. Бохонкова Ю. О., Сербін Ю. В., Куртова О. В. Особистісна тривожність як соціально-психологічна проблема. *Fundamental and applied research in the modern world: abstracts of III International Scientific and Practical Conference*. (Boston, 21-23 October, 2022). Boston, 2020. P. 205-210.
6. Бугайова Н. М., Гладких К. М. Вплив стилю сімейного виховання на шкільну успішність підлітків. *Topical Issues of Science and Practice: VII Scientific and Practical Conference* (London, 2-6 November, 2020). London, 2020. P. 662-664.
7. Гнатенко А., Павлущенко Н. Педагогічна сутність взаємин батьків з дітьми дошкільного віку. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи*: мат. IV всеукр. наук.-практ. конф. для студентів, магістрантів та молодих науковців. (м. Суми, 28 квіт. 2021 р.). Суми, 2021. С. 41-43.
8. Гончарук Н. М., Онуфрієва Л. А. Психологічні засади впливу сімейного виховання на емоційний розвиток дітей старшого дошкільного віку. *Психологічний часопис*. 2019. № 5. С. 148-160.

9. Гринечко А. Особливості прояву тривожності як наслідок впливу психотравмуючих подій на розвиток особистості. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. Дрогобич, 2017. № 41. С. 32-44.
10. Гром. С. Сімейне виховання та його вплив на морально-особистісне зростання дошкільників. *Молодь і ринок*. 2012. № 2. С. 160-166.
11. Гулько Г. О. Психологічні чинники актуалізації особистісних властивостей тривожного спектру в ситуації досягнення : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2017. 249 с.
12. Демченко М. О. Стилі і типи сімейного виховання як можлива передумова формування агресивної поведінки дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2016. С. 23-32.
13. Дереш В. Категоріально-поняттєвий апарат проблеми соціалізації дитини. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. Дрогобич, 2014. № 29. С. 12-20.
14. Закон України «Про освіту»: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
15. Замашкіна О. Д. Педагогіка сімейного виховання : навч. посіб. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2016. 400 с.
16. Іваниця А. В. Педагогічні засади сімейного виховання студентської молоді. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 9. С. 5-10.
17. Калуська Л. В. Видатні українські педагоги: інформаційний довідник. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 224 с.
18. Кличко Л. С. Подолання тривожності у дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку психології та соціальної роботи* : зб. доп. всеукр. студ. наук.-практ. конф. присвяченої 120-річчю з Дня народження Еріка Еріксона. Кропивницький, 2023. С. 100-103.
19. Коваленко Є. І., Кириленко С. В. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання. Київ : Скіф, 2008. С. 592.
20. Козлюк О. А., Руденко Н. М. Особливості розвитку тривожності

дошкільників у системі дитячо-батьківських взаємин. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 36. С. 131-145.

21. Компанець Н. М., Коваль-Бардаш Л. В. Включення дітей з особливими потребами у соціальне середовище: особливості формування комунікації та подолання поведінкових розладів : навч.-метод. посіб. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 173 с.

22. Курпіта О. А., Періг І. М. Вплив стилю сімейного виховання на особистісний розвиток молодшого школяра. *Актуальні задачі сучасних технологій* : зб. тез. доп. VIII міжнар. наук.-тех. конф. (м. Тернопіль, 27-28 листоп. 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 134-135.

23. Лісовська Т. А. Сімейне виховання : навч.-метод. посіб. Миколаїв : Видавець Румянцева Г. В., 2023. 152 с.

24. Любчак Л. В. Родинна педагогіка. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2012. 150 с.

25. Мельник І. С., Гловацька Л. В. Психологічні особливості впливу особистісної тривожності на взаємини дітей дошкільного віку у групі однолітків. *Педагогічні науки: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 29-30 берез. 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 79-85.

26. Мельничук Т. І. Сімейне виховання як один із чинників економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. *Психологічний часопис*. 2017. № 3. С. 92-101.

27. Неведомська Є. О., Михайловська Т. О. Як подолати педагогу тривожність студентів? *Освітологічний дискурс*. 2016. № 1. С. 131-144.

28. Одошевська Є. С., Бобирева О. С. Пріоритет впливу стилю сімейного виховання на формування особистості дитини. *Наука майбутнього*. 2022. № 1. С. 116-120.

29. Подлесний Р. В. Фреймове формування концептуальної структури страху у межах політичного дискурсу. *Від стилістики до дискурсу: вектори розвитку та перспективи*. Бахмут, 2018. С. 253-318.

30. Пономарьова В. Л., Захарченко В. В. Вплив соціально-психологічних особливостей сім'ї на розвиток тривожності у дітей дошкільного віку. *Science Foundations of Modern Science and Practice: Abstracts of X International Scientific and Practical Conference (Greece, 23-26 November, 2021)*. Greece, 2021. P. 556-558.
31. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>.
32. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. 2-ге вид., доп. Київ : Академ-видав, 2011. 384 с.
33. Семиченко В. А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч. посіб. Київ : Веселка, 1998. 214 с.
34. Стрілецька І. І. Тривожність як індивідуальна властивість особистості (теоретичний аспект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Психологічні науки*. Київ, 2015. № 1. С. 266-272.
35. Тарасюк Л. М. Стили батьківського виховання як чинник формування міжособистісної взаємодії дітей у дошкільному віці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка*. Острог, 2014. № 26. С. 125-127.
36. Тест тривожності Р. Темл, М. Доркі, В. Амен. URL: <https://psylist.net/promet/8.htm>.
37. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX –XX століття) : монографія. Херсон: РІПО, 2010. 348 с.
38. Філоненко Ю. Психологічні особливості тривожності в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. Кривий Ріг, 2018. № 8. С. 86-94.
39. Хіміч М. О. Прояви та причини тривожності у дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі*. Полтава, 2019. № 3. С. 211-214.
40. Шаповалова І. А. Вплив дитячо-батьківських стосунків на рівень

тривожності у дитини з ДЦП. *Науковий часопис. Спеціальна психологія*. Київ, 2014. № 19. С. 416-420.

41. Ясточкіна І. А. Прояви тривожності серед студентської молоді. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2014. № 1. С. 173-180.

42. Bowlby J. The Adolf Meyer Lecture Childhood Mourning and its Implications to for Psychiatry. *American Journal of Psychiatry*. 1961. № 6. P. 481-498.

43. Doronina N. N., Ziborova E. I., Kucheryavenko I. A., Panich O. E., Reznichenko M. A., Shkilev S. V. The Influence of Styles of Family Education on Emotional-volitional Sphere of the Senior Preschool Children. *Universal Journal of Educational Research*. 2019. № 7. P. 53-57.

44. Kukhtova N. V., Sotnikova E. I., Belanovskaya M. L. Measurement of family parenting styles and social learning mechanisms. *Psychology in Education*. 2023. № 2. P. 283-303.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест тривожності В. Амен, М. Доркі, Р. Темл

1. Гра з молодшими дітьми. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в дитини: веселе чи сумне? Він (вона) грається з малюками».
2. Дитина і мати з немовлям. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) гуляє зі своєю мамою і малюком».
3. Об'єкт агресії. «Як ти думаєш, яке обличчя буде у цієї дитини: веселе чи сумне?».
4. Одягання. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини сумне чи веселе? Він (вона) одягається».
5. Гра зі старшими дітьми. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне? Він (вона) грає зі старшими дітьми».
6. Укладання спати на самоті. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) йде спати».
7. Умивання. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне? Він (вона) у ванній».
8. Догана. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?».
9. Ігнорування. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне?».
10. Агресивний напад «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?».
11. Збирання іграшок. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне? Він (вона) прибирає іграшки.».

12. Ізоляція. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?».

13. Дитина з батьками. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе чи сумне? Він (вона) зі своїми мамою і татом».

14. Їжа на самоті. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) їсть».

Додаток Б

Методика «Стратегії сімейного виховання» за Р. Овчаровою

1. Чим, на вашу думку, в більшій мірі визначається характер людини – спадковістю або вихованням?

- А. Переважно вихованням.
- Б. Поєднанням вроджених задатків і умов середовища.
- В. Головним чином вродженими задатками.
- Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як ви ставитеся до думки про те, що діти виховують своїх батьків?

- А. Це гра слів, софізм, що має мало відношення до дійсності.
- Б. Абсолютно з цим згоден.
- В. Чи готовий з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.
- Г. Важко відповісти, не замислювався про це.

3. Яке з суджень про виховання ви знаходите найбільш вдалим?

- А. Якщо вам більше нічого сказати дитині, скажіть йому, щоб він пішов умитися (Едгар Хоу)
- Б. Мета виховання – навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)
- В. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)
- Г. Навчи сина слухняності, тоді зможеш навчити і всього іншого (Томас Фуллер)

4. Чи вважаєте ви, що батьки повинні просвіщати дітей в питаннях статі?

- А. Мене ніхто цьому не вчив, і їх саме життя навчить.
- Б. Вважаю, що батькам слід в доступній формі задовольняти виникає у дітей інтерес до цих питань.
- В. Коли діти досить подорослішають, необхідно буде завести розмову і про це. А в шкільному віці головне - подбати про те, щоб захистити їх від проявів

аморальності.

Г. Звичайно, в першу чергу це повинні зробити батьки.

5. Чи слід батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Якщо попросить, можна і дати.

Б. Найкраще регулярно видавати певну суму на конкретні цілі і контролювати витрати.

В. Доцільно видавати деяку суму на певний термін (на тиждень, на місяць), щоб дитина сам навчався планувати свої витрати.

Г. Коли є можливість, можна інший раз дати йому якусь суму.

6. Як ви вчините, якщо дізнаєтеся, що вашої дитини образив однокласник?

А. засмутити, постараюся втішити дитину.

Б. Відправлюся з'ясувати стосунки з батьками кривдника.

В. Діти самі краще розберуться в своїх відносинах, тим більше що їх образи недовго.

Г. Посвята дитині, як йому краще себе вести в таких ситуаціях.

7. Як ви поставитеся до лихослів'я дитини?

А. Постараюся довести до його розуміння, що в нашій родині, та й взагалі серед порядних людей, це не прийнято.

Б. Лихослів'я треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідно, а від спілкування з невихованими однолітками дитини надалі треба захистити.

В. Подумаєш! Всі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

Г. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

8. Дочка-підліток хоче провести вихідні на дачі у подруги, де збереться компанія однолітків під час відсутності батьків. Відпустили б ви її?

А. Ні в якому разі. Такі збіговиська до добра не доводять. Якщо діти хочуть відпочити і повеселитися, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо знаю її товаришів як порядних і надійних хлопців.

В. Вона цілком розумна людина, щоб самій прийняти рішення. Хоча, звичайно, в її відсутність буду трохи турбуватися.

Г. Не бачу причини забороняти.

9. Як ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що дитина вам збрехала?

А. Постараюся вивести її на чисту воду і присоромити.

Б. Якщо привід не надто серйозний, не стану надавати значення.

В. Засмучуся

Г. Спробую розібратися, що її спонукало збрехати.

10. Чи вважаєте ви, що подаєте (будете подавати) дитині гідний приклад?

А. Безумовно.

Б. Намагаюся.

В. Сподіваюся.

Г. Не знаю

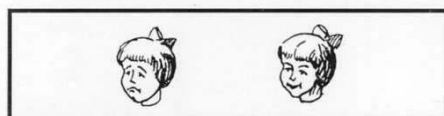
Додаток В

Стимульний матеріал для дівчат до тесту тривожності В. Амен, М. Доркі,
Р. Темл

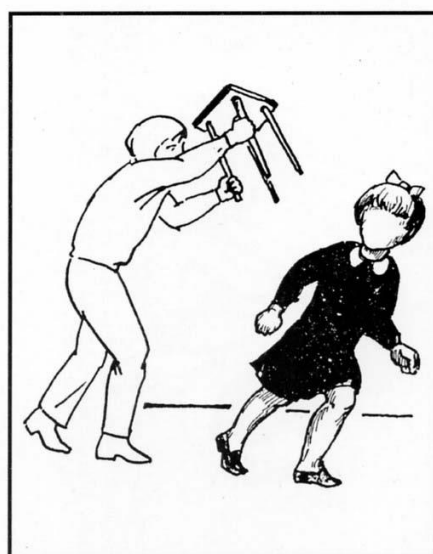
1

2

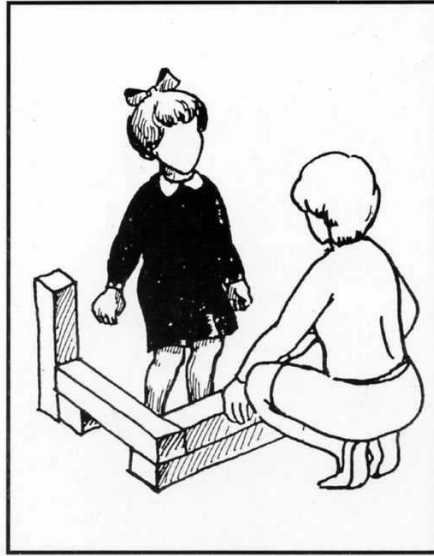
3

4

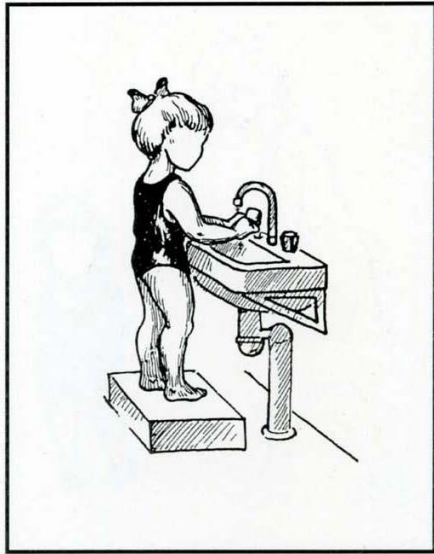
5

6

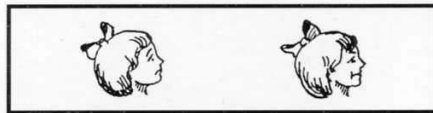
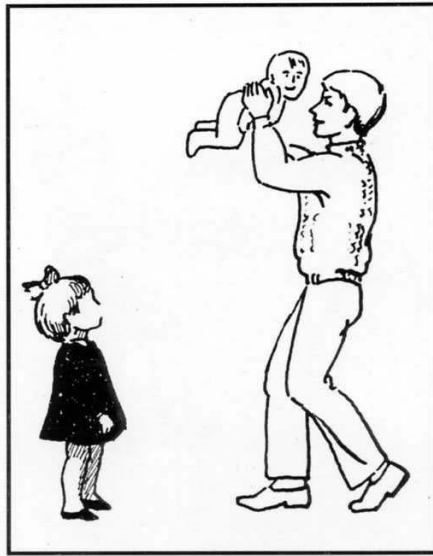
7

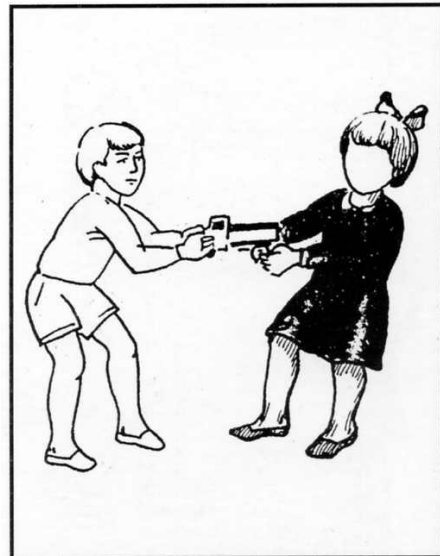
8

9

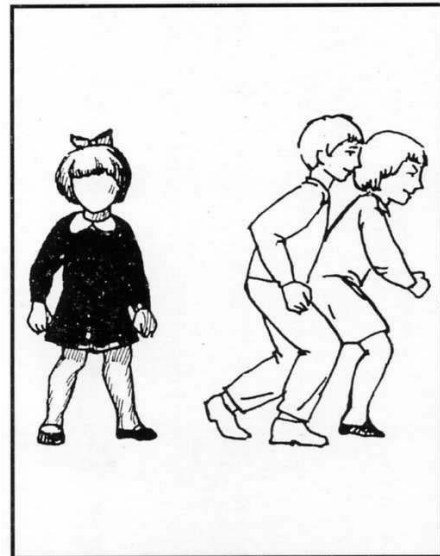
10

11

12

13

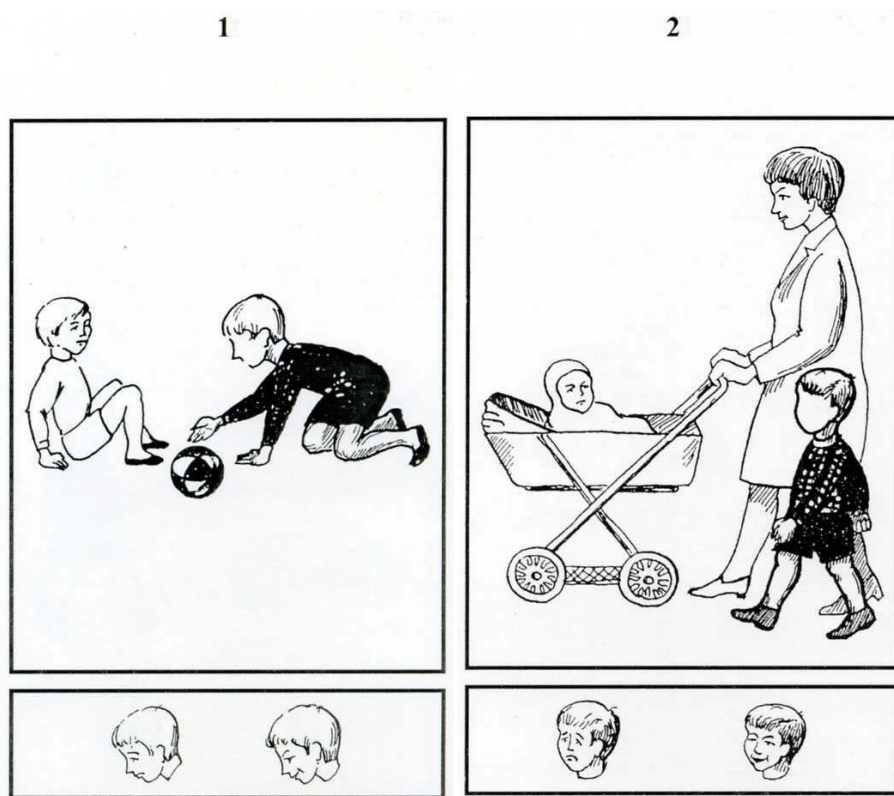

14

Додаток Г

Стимульний матеріал для хлопців до тесту тривожності В. Амен, М. Доркі,
Р. Темл

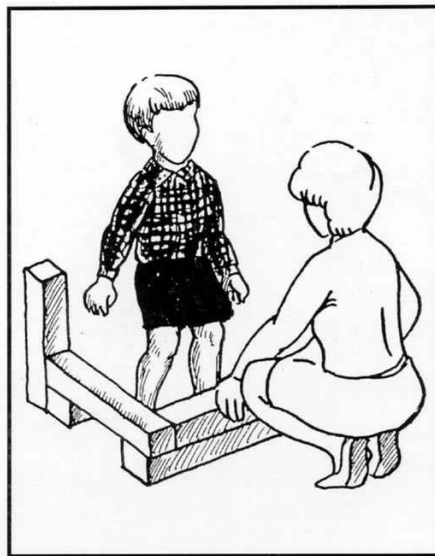
3

4

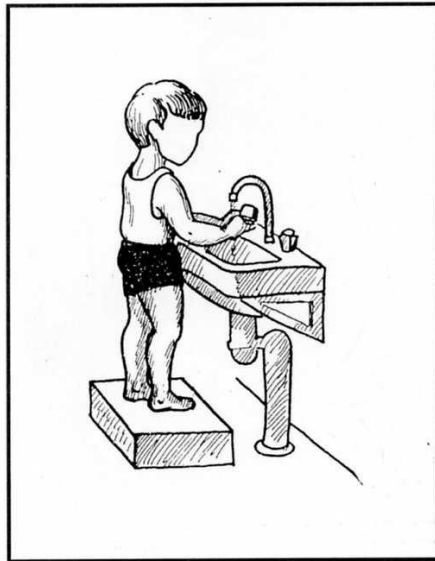
5

6

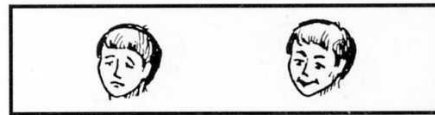

7

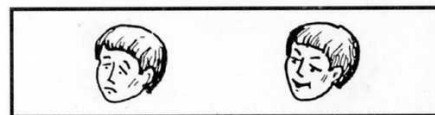
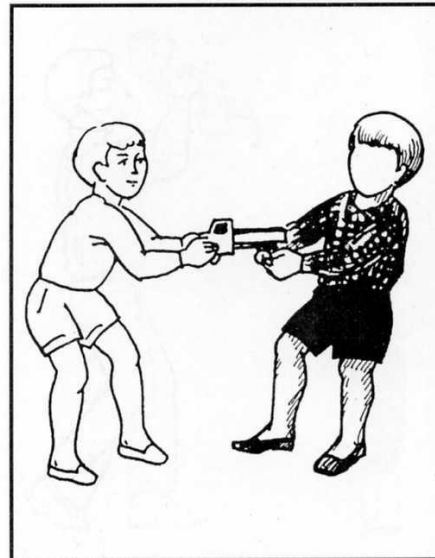
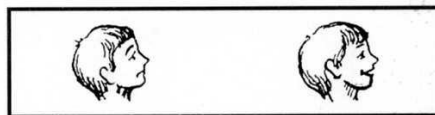
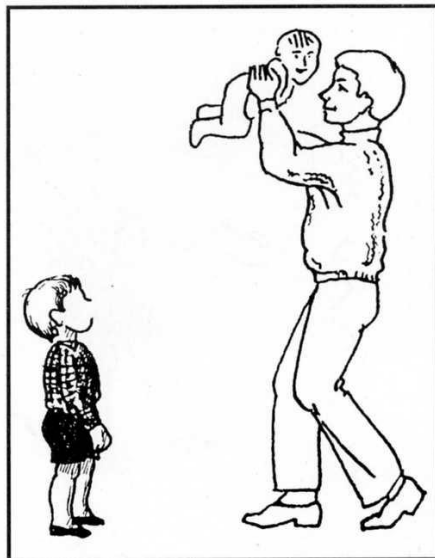

9

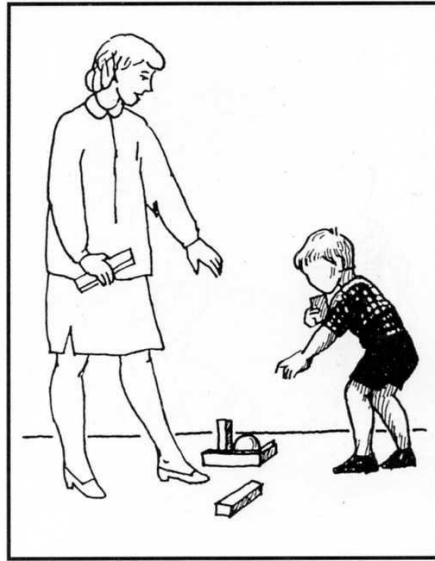
8

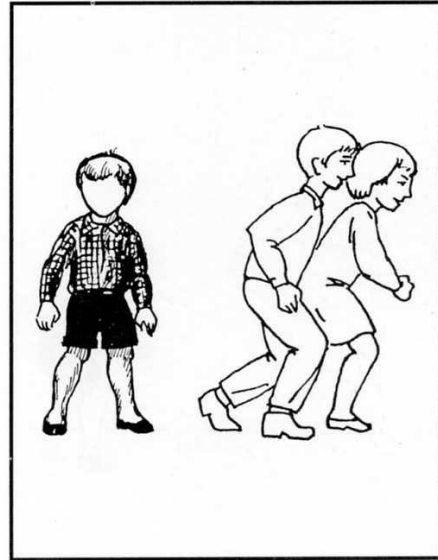
10

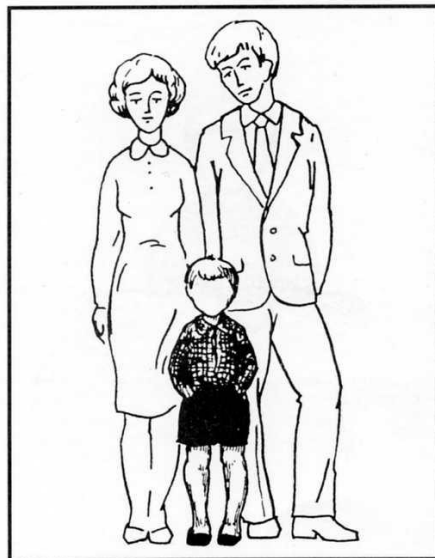
11

12

13

14

Додаток Д

Протокол до тесту тривожності В. Амен, М. Доркі, Р. Темл

Малюнок	Словесні висловлювання дитини	Вибір	
		Веселе обличчя	Сумне обличчя
1. Гра з молодшими дітьми			
2. Дитина і мати з немовлям			
3. Об'єкт агресії			
4. Одягання			
5. Гра зі старшими дітьми			
6. Укладання спати на самоті			
7. Умивання			
8. Догана			
9. Ігнорування			
10. Агресивний напад			
11. Збирання іграшок			
12. Ізоляція			
13. Дитина з батьками			
14. Їжа на самоті			